

Kristian Fahnøe

Bekendelsesformer i gruppeterapi for alkoholmisbrugere

En interaktionistisk analyse af en magtteknik

Denne artikel undersøger interaktionen mellem deltagerne i gruppeterapi på en døgninstitution for alkoholmisbrugere. Dette sker med udgangspunkt i et analytisk begrebsapparat baseret på en sammentænkning af Foucaults magt-analytik (1982, 2008) og Goffmans rolleanalyse (1967, 1992). Begrebsapparatet muliggør analyser af magtudøvelser forstået som magtteknikker, der formes i ansigt-til-ansigt-interaktion. Tilgangen sætter fokus på mangfoldigheden i måderne, hvorpå magtteknikker og modstand udfoldes, ligesom der åbnes for analyser af magtens forskellige effekter. Tilgangen søger derved en nuanceret forståelse af, hvordan mennesker formes igennem specifikke magtudøvelser. Artiklens analyse undersøger gruppeterapien som en magtteknik, der er baseret på beboernes bekendelser. Analysen fremanalyserer tre bekendelsesformer, hvor magtteknikken udfoldes, og forskellige modstandsformer indgår. Bekendelsesformerne indebærer forskellige forsøg på at forandre klienterne. Afhængigt af klienternes modstandsformer varierer socialarbejderens tilgang til bekendelsen mellem en positivt støttende og en konfrontativ tilgang. I forlængelse heraf demonstrerer artiklen, at modstandsformerne, der er rettet mod forskellige aspekter af bekendelserne, til tider begrænser bekendelsen som magtteknik til at forandre individet. Endeligt viser artiklen, hvordan klienterne, i kraft af deres måde at indgå i bekendelserne, skabes som subjekter på forskellig vis.

Søgeord: magt, socialt arbejde, misbrugsbehandling, Foucault, Goffman.

Denne artikel analyserer interaktionen mellem socialarbejdere og klienter i gruppeterapi på en socialpædagogisk døgninstitution for alkoholmisbrugere. Analysen er baseret på en sammentænkning af Foucaults magtanalytik og Goffmans perspektiv på, hvordan identiteter og social orden skabes i interaktion. Med denne sammentænkning ses interaktion som magtudøvelser, hvor klienterne søges formet. Artiklen uddyber sammentænkningen forud for analysen.

Artiklen indskriver sig blandt studierne, der de seneste 10-15 år har undersøgt socialt arbejde og misbrugsbehandling som arena for magtudøvelser, hvis formål er at tilpasse klienten til gældende diskurser eller normer. En del af studierne trækker på interaktionistiske tilgange såvel som på Foucault. En gruppe af disse studier fokuserer på magtudøvelser i relation til kategoriseringer af klienten (Järvinen & Mik-Meyer 2003, Järvinen & Andersen 2009, Mik-Meyer 2004) og undersøger definitionsmagt, hvor klienten påtvinges kategoriseringer, som har betydning for måden klienten behandles på. Andre studier, der eksplicit anvender Foucaults begreb *governmentality*, undersøger klienters selvidentifikation i relation til selvstyring og styring (Järvinen & Fynbo 2011), forskellige autoritetsformer i socialt arbejde (Marston, Larsen & McDonald 2005), og hvordan samfundsdiskurser påvirker det sociale arbejdes praksis (Fox 1999, Mik-Meyer 2010). Til forskel herfra undersøger denne artikel magtudøvelser i den konkrete interaktion ved at tage udgangspunkt i Foucaults begreb om teknik, der betegner praktikker, der er rettet mod at forme subjekter (Foucault 2008:10). Analysen flytter således fokus væk fra samfundsdiskurser og undersøger i stedet, hvordan teknikken, som gruppeterapien udgør, praktiseres, og hvilken betydning det har for klienten. Tilgangens fokus på teknikken bidrager til at nuancere forståelsen af måderne, som den specifikke metode udfoldes på i socialt arbejde.

I flere af de nævnte studier optræder klienters modstand mod magtudøvelser som noget socialarbejderne afmonterer (Järvinen & Mik-Meyer 2003, Fox 1999). I modsætning hertil bidrager min tilgang til at vise, hvordan modstand i interaktionen er med til at forme den konkrete magtudøvelse, hvilket indebærer, at klienten ses som medskaber af det sociale arbejde (Eskelinen et al. 2008). I forlængelse heraf rummer tilgangen en forståelse af, at klienterne optræder som subjekter i kraft af måderne, de forholder sig til sig selv og handler på sig selv i konkrete behandlingssituationer.

Med dette afsæt undersøger artiklen gruppeterapien ud fra to spørgsmål: Hvordan formes gruppeterapiens teknik på forskellig vis i interaktionen mellem socialarbejdere og klienter? Og hvilke subjekter skabes klienterne som?

Jeg undersøger den interaktionelle udfoldelse af teknikken ud fra et analytisk begrebsapparat, der sammentænker Foucaults magtanalytik (1982, 2008) med Goffmans mikrosociologiske rolleanalyse (1967, 1992). Begrebsapparatet muliggør analyser af teknikker, der udøves og formes i ansigt-til-ansigt interaktion. Til forskel fra den traditionelle *governmentality*-forskning bliver det

Kristian Fahnøe
Adjunkt ved Institut
for Socialt Arbejde,
Socialrådgiveruddan-
nelserne, Professions-
højskolen Metropol

E-mail:
krfa@phmetropol.dk

muligt at undersøge, hvordan teknikker udfolder sig på forskellige måder og med varierende effekter.

I det følgende beskrives den empiriske undersøgelse, der ligger til grund for artiklen, hvorefter der redegøres for sammentænkningen af Foucault og Goffman og de analytiske begreber, der anvendes i analysen. Derpå analyseres gruppeterapien som en teknik.

Den empiriske undersøgelse

Artiklen er baseret på empiri fra min ph.d.afhandling om behandling af personer med alkoholproblemer på en døgninstitution (Fahnøe 2013). Empirien er skabt igennem 6 måneders feltarbejde på døgninstitutionen. Deltagerobservationerne, der var den primære metode, blev gennemført ud fra en interaktionistisk tilgang. Det betyder, at formålet ikke er at undersøge den sociale virkelighed gennem deltagerens perspektiver. Derimod er det en tilgang der ud fra et givent forskningsperspektiv studerer, hvordan den sociale virkelighed skabes i den sociale interaktion (Järvinen & Mik-Meyer 2005:98). Denne artikel er baseret på feltnoter fra gruppeterapien, hvor jeg deltog i 12 sessioner, som hver varede to timer. I sessionerne deltog to medarbejdere og fra to til seks klienter. Under sessionerne sad jeg med i rundkredsen af deltagere, men jeg deltog i begrænset omfang i dialogen og koncentrerede mig om at observere. For at mindske den utryghed, min tilstedeværelse kunne medføre for deltagerne, noterede jeg ikke undervejs. Jeg nedfældede feltnoterne umiddelbart efter sessionerne. Jeg fulgte gængse anvisninger om at notere hurtigst muligt efter situationen, at notere hvem der har gjort hvad over for hvem, hvornår og under hvilke omstændigheder (Hammersley & Atkinson 1995:185). Noterne er centreret om talehandlinger, og analyserne fokuserer således på *situated talk* (Gubrium & Holstein 2001:16).

Jeg supplerede deltagerobservationen med dokumentstudier og to fokusgruppeinterviews med henholdsvis klienter og medarbejdere. De to metoder tjente til at italesætte den viden, der gør sig gældende på institutionen, men som ikke nødvendigvis er eksplicit under gruppeterapien. Dette gav mulighed for at undersøge forestillingerne om gruppeterapien som en teknik, herunder hvilke opgaver og aktiviteter deltagerne forventedes at udføre. I

dokumentstudierne indgik dokumenter fra institutionen, der beskriver værdigrundlag, metoder og målgrupper, såvel som litteratur om de anvendte metoder, herunder lærebøger, manualer og forskningsartikler. Gennemførelsen af fokusgruppeinterviewene var informeret af Halkiers (2002) metodeovervejelser. Det indebar dels, at jeg opdelte de to fokusgrupper med det formål at undgå, at diskussionerne blev hæmmet af magtrelationerne mellem klienter og socialarbejder. Dette var selvsagt ikke et forsøg på at undgå magtrelationer i det hele taget, men derimod at sikre givtige diskussioner. Dels ansporede jeg diskussionerne ved at opstille spørgsmål, der skulle få deltagerne til at diskutere deres forståelser af institutionens behandlingsaktiviteter og af alkoholproblemer. Jeg brugte desuden runder, hvor alle forholdte sig til konkrete spørgsmål.

Foucaults magtanalytik

Foucaults senere arbejde (1991:7, 2008:8) vægter praktikker i studier af, hvordan magt, viden og subjektivitet spiller sammen. Foucault ser praktikker og diskurser som gensidigt konstituerende (Raffnsøe et al. 2009:53), samtidigt med at praktikker rummer deres egen logik (Foucault 1991:75).

Med magtanalytikken søger Foucault empirisk:

at finde ud af, hvad den [magten] virker igennem, hvordan det går til, mellem hvem og hvem, mellem hvilket punkt og hvilket punkt og ifølge hvilke procedurer og med hvilke virkninger (Foucault 2008:7).

Interessen er således, hvordan magt udøves og med hvilke effekter i form af viden, diskurs og menneskelige subjekter (Foucault 1982:209, 2002:42). Jeg overtager interessen i magtens effekter og undersøger, hvilke subjekter magtudøvelserne skaber.

Foucault forstår magt som magtudøvelse:

It [power] is a total structure of actions brought to bear upon possible actions; [...] it is [...] always a way of acting upon an acting subject or acting subjects by virtue of their acting or being capable of action. A set of actions upon other actions (Foucault 1982:220).

Magtanalytikkens genstand er handlinger som retter sig mod subjekters handlinger. Disse *handlinger på handlinger* skaber rummet for mulige handlinger. Ifølge Foucault (1980:98) udøves magt i relationer, og subjektet indgår altid i et net af relationer, hvor det på én og samme tid er både magtens villige eller modstræbende mål og udøver. Et andet element i magtanalytikken er, at magt er intentionel, men uden et subjekt (Foucault 1980:98, 1994b:100), det vil sige uden subjektive intentioner.

Foucault undersøger magtudøvelser ud fra begrebet teknik, som dækker over praktikker, der søger at omforme subjektet (Foucault 2008:10). Teknikkerne er genstand for hans analyser (Foucault 1991:75), som fokuserer på organisering af de handlinger, der kendetegner forskellige typer af praktikker. Det betyder, at handlingerne på handlinger optræder som procedurer, hvor subjekter beskrives i form af bestemte positioner. Eksempelvis beskriver Foucault (1994b:69) bekendelse som teknik ved at redegøre for positionerne som lyttende og som bekendende. Tilsvarende skildrer han disciplinære teknikker såsom eksercits igennem de handlinger, som deltagerne i forskellige positioner skal udføre (Foucault 2002:174-175). Foucaults tilgang, der afspejler, at han undersøger historiske begivenheder, betyder på den ene side, at magtrelationer og individers positioner træder tydeligt frem. På den anden side fremstår praksis som faste procedurer præget af entydighed. I min brug af Foucaults magtanalytik er udfordringen, at de konkrete handlinger mellem individer, der deltager i en teknik, synes at forsvinde. Dermed fjernes muligheden for at vise mangfoldigheden i interaktionen mellem individer, ligesom der er risiko for, at individer reduceres til marionetter i en fastlagt koreografi. Det betyder, at jeg må indføre en anden forståelse af praksis for at analysere handlinger mellem individer i specifikke situationer.

Denne forståelse finder jeg i Goffmans arbejde, hvor jeg som Valverde (2007:160), Hacking (2004) og Jenkins (2008) ser en interesse i, hvordan magtrelationer skabes og genskabes i hverdagspraksis i form af interaktion. Også Foucault er opmærksom på, at Goffman analyserer nogle af de samme magtudøvelser, som han selv, og at Goffman viser de komplekse magtrelationer, som patienten på sindssygehospitalet indgår i (Fahnøe 2013). I det nedenstående redegør jeg for, hvordan Goffmans arbejde kan anvendes til at studere magtudøvelse i interaktion.

Goffmans rolleanalyse og operationalisering af magtanalytikken

Goffmans begrebsapparat er udviklet til at studere, dels hvordan individer med deres handlinger påvirker hinanden i bestemte situationer (Goffman 1992:22), og dels den orden der skabes i interaktion (Goffman 2004b). Interaktion forstår han som:

Social samhandling [interaktion] kan afgrænses snævert som det, der udelukkende kommer til udtryk i sociale situationer, dvs. miljøer, hvor to eller flere individer fysisk befinder sig i hinandens responsive nærvær (Goffman 2004b:283).

Goffman læses på modstridende måder (Fahnøe 2013). Når jeg ser hans mikrosociologi som indgang til at undersøge magt, viden og subjektivitet ud fra magtanalytikken, skyldes det hans fokus på, hvordan selvet, eller subjektet

om man vil, skabes igennem individers specifikke handlinger (Hacking 2004). Han arbejder desuden med en kritisk tilgang til viden med fokus på, hvordan viden reproduceres og anvendes samt effekterne heraf. Dette er centralt i *Anstalt og menneske* (Goffman 1967), hvor han destabiliserer det selvfølgelige ved behandlingen af klienterne (Fine & Martin 1990). Endvidere undersøger Goffman (Jenkins 2008:158-159), hvordan magt udøves i handlinger og rutiner, som er forbundet med selvfølgeligheder, der virker som mulighedsbetingelser for handlinger. Endelig er Goffman optaget af, hvordan individer håndterer magtudøvelser, og hvordan de udøver modstand. Dette er kernen i analyserne af klienters liv og af den totale institutions såkaldte *underverden* (Goffman 1967). Goffmans arbejde gør det derved muligt at undersøge, hvordan magtudøvelse udfoldes i interaktion mellem individer, hvor der også indgår modstand.

Ved at tage udgangspunkt i interaktion bliver det muligt at undersøge, hvordan teknikker, som magt udøves igennem, formes i kraft af deltagernes handlinger, og hvordan det medfører, at en teknik kan have varierende effekter.

Til at undersøge hvordan magt udøves og formes i en samtidig misbrugsbehandling, anvender jeg Goffmans begreber om rolle og rolleudførelse i relation til Foucaults begreber om teknik og modstand. Begreberne gør det muligt at undersøge magt, viden og subjektivitet som en triade, hvor elementerne er gensidigt konstituerende. Jeg fokuserer på, hvordan klienter skabes som subjekter igennem de måder teknikkerne formes på. I det følgende redegør jeg for de fire begreber: Teknik, rolle, rolleudførelse og modstand.

Jeg forstår teknik ligesom Jöhncke et al. (2004:288) som, "metoder, teknikker, apparatur og menneskelige organisationsformer og fremgangsmåder". Teknikker i misbrugsbehandling er eksempelvis medicinering og samtaleterapi. Jeg benytter begrebet teknik frem for at skelne mellem selvteknik og magtteknik (Foucault 1994a), hvilket ellers tit gøres i litteraturen. Med begrebet fremlæser jeg de former for magtudøvelse, som klienter søges formet igennem. I min forståelse forudsætter en tekniks praktiske udfoldelse, at deltagerne udfører bestemte roller i Goffmans terminologi.

Goffman sondrer mellem rolle og rolleudførelse:

En rolle består af den aktivitet som indehaveren ville udføre, hvis han udelukkende handlede ud fra de normative krav man stiller til én i hans position. Rolle skal i denne normative forstand skelnes fra rolleudførelse eller rollespil, som er individets faktiske adfærd, når det er aktivt i sin position (Goffman 2004a:194).

Rolle betegner kravene til handlinger, der stilles til individer. Jeg anvender begrebet rolle til at fremanalysere de krav, en given teknik stiller til de forskellige deltagere. Jeg fremanalyserer roller ud fra de krav til deltagernes handlinger.

ger, der udtrykkes i beskrivelserne af teknikken, og i måderne, der reageres på handlinger i den konkrete interaktion. Kravene til deltagernes handlinger forstår jeg som udtryk for den viden, der ligger til grund for teknikken. Rollebegrebet kan dermed anvendes til at fremanalysere intentionaliteten i en teknik. Det bør understreges, at en rolle ikke er determinerende for individernes handlinger, men er både mulighedsskabende og begrænsende. Desuden vælger individet ikke frit deres rolle, idet adgangen til roller reguleres eksempelvis i relation til institutionelle rammer, der stiller forskellige krav til henholdsvis socialarbejdere og klienter.

Rolleanalysens andet begreb, rolleudførelse, betegner måden et individ agerer på, mens det optræder i en bestemt rolle (Goffman 2004a:194). Begrebet indebærer, at deltagernes måder at handle skal forstås i relation til teknikken. Analytisk udlæser jeg en rolleudførelse af de handlinger og talehandlinger, individet udfører. Foucault (1988:11) skriver, at subjektet konstitueres igennem praksis, der er disponeret af omgivelserne, og det skabes af individets specifikke handlinger, der udføres i relation til andre individer. Subjektet er dermed situationelt. Ud fra denne forståelse fremlæser jeg subjektet af måden, hvorpå individet i kraft af sin rolleudførelse forholder sig til sig selv. Subjektet er vel at mærke bundet til den viden og de magtudøvelser, der gør sig gældende i interaktionen. Denne forståelse trækker også på Goffmans forståelse af selvet.

De deltagendes rolleudførelser former teknikken. For Goffman (1967:234) omfatter individernes rolleudførelser også brud på de krav, der er knyttet til deres rolle. Brudene kan forstås som forhandling af viden og magt og som en form for modstand.

Modstand kan forstås som det, der forstyrrer magtudøvelsen. Set med rolleanalysens begreber kommer modstand til udtryk igennem rolleudførelser, der modvirker magtudøvelsen. Styrken ved at se modstand som forstyrrelse er dels, at modstand ikke knyttes til en subjektiv intentionalitet, dels at det bliver muligt at undersøge dét, der i interaktionen ikke behandles som modstand, men som alligevel sætter hindringer for magtudøvelsen. Min forståelse af modstand trækker på Foucaults begreb *modledelse* (Foucault 2008:384-386), som indebærer, at modstand ikke nødvendigvis afbryder eller forstyrrer magtudøvelse i sin helhed. Modstand kan derimod anfægte enkelte dele i magtudøvelser såsom deres midler eller mål. Det skal understreges, at modstand ikke gør individet i stand til at undslippe magtudøvelser, men at modstanden medvirker til at forme magtudøvelsen og indskriver individet i andre magtrelationer.

I de følgende afsnit analyserer jeg interaktionen i gruppeterapien. Jeg indleder med at bestemme gruppeterapien som en teknik, herunder de roller som teknikken forudsætter.

Gruppeterapien som bekendelsesteknik

Gruppeterapien er baseret på relationsbaseret pædagogik samt kognitiv terapi og motiverende samtale, der begge er fremtrædende i det danske behandlingslandskab, idet de er blandt de få metoder, der fremhæves som evidensbaseret behandling af alkoholmisbrugere (Sundhedsstyrelsen 2006), ligesom kognitiv terapi er fremtrædende som følge af dens udbredelse (Breumlund & Hansen 2006:8). Ifølge institutionens dokumenter er terapiens formål, at klienterne "arbejder med sig selv" for at "ændre adfærd", så de bliver "i stand til at leve et liv uden alkohol". Dette hviler på en antagelse om, at, "det at få styr på sit misbrug kræver en udvikling af selvet og ofte en ændring af ens selvbillede". I den forbindelse beskrives den kognitive terapi som en måde at omstrukturere klienterne kognitivt igennem bevidstgørelse og selverkendelse. Terapiens fokus er, hvad der får én til at reagere som man gør, og hvad man kan gøre for at ændre sin måde at føle, tænke og handle på. Gruppeterapien er således præget af en social behandlingsdiskurs, som beskrives af blandt andre Mik-Meyer (2004) og Egelund & Jakobsen (2006). Denne diskurs sætter klientens indre på dagsordenen, idet den vægter behandlingsarbejde, der sigter på at skabe ønskværdige forandringer i klientens selvforhold (Egelund & Jakobsen 2006:13). Disse forandringer forudsætter, at klienten er motiveret (Mik-Meyer 2004) og erkender sine problemer (Järvinen 2003). På institutionen fremgår dette af beskrivelser af den motiverende samtale som en måde at nå ind til klientens indre på, og af at det er vigtigt at lytte til klienterne for at give plads til motivationen. Beskrivelserne af den motiverende samtale rummer tillige forestillingen om, at forandring kun sker, når klienten er motiveret for forandringen. For socialarbejderens vedkommende beskrives det i institutionens dokumenter, at de er "procesdeltager", der har et "lederskab", som de ikke skal fralægge sig, og at de har ansvar for kvaliteten af relationen til klienten.

I gruppeterapisessionerne tegner sig et mønster, hvor socialarbejderne indleder ved at introducere temaerne, de ønsker at tale om. Temaerne omfatter trang, risiko, ambivalens samt aktiviteter og sociale relationer, der kan forhindre tilbagefald. Efter introduktionen beder socialarbejderne klienterne på skift om at fortælle om deres oplevelser siden sidste session. Socialarbejderne får derefter klienterne til på skift at forholde sig til de udpegede temaer. Undervejs giver socialarbejderne råd og forslag til klienterne. Sessionerne former sig primært som en række individuelle samtaler mellem socialarbejderne og en enkelt klient, mens de øvrige klienter forholder sig tavse.

Med afsæt i disse beskrivelser og mine observationer tolker jeg gruppeterapien som en teknik, hvor klienten bearbejdes igennem dialog med socialarbejderen. Teknikken forudsætter, at klienterne og socialarbejderne udfører deres respektive roller. Socialarbejdernes rolle omfatter krav om, at de leder dialogen og får klienterne til at tale om sig selv. De skal desuden vejlede klienterne om, hvordan de bør forholde sig til deres situation. For klienternes vedkommende rummer deres rolle krav om, at de svarer på socialarbejdernes

spørgsmål og derigennem blotlægger deres tanker og handlinger, ligesom de skal arbejde med sig selv ud fra vejledningen, de modtager.

Inspireret af Foucault (1988, 1994a, 1994b) forstår jeg gruppeterapiens teknik som en moderne bekendelse og betegner rollerne, som socialarbejderne og klienterne udfører, som henholdsvis *den lyttende* og *den bekendende*. Bekendelsesteknikken muliggør, at individet i kraft af verbaliseringen skabes som subjekt med udgangspunkt i de magtrelationer, der gør sig gældende (Foucault 1993:199-200). Teknikken hviler på en antagelse om, at individet med sin bekendelse frembringer sandheden om sig selv, men at individet ikke kender denne sandhed til fulde. Den, der lytter, skal derfor fuldende den ufuldstændige sandhed (Foucault 1994b:75). Karlsen og Villadsen (2008) viderefører Foucaults arbejde om bekendelser og påpeger, at dialog er på fremmarch som teknik i socialt arbejde. De ser det som udtryk for en antagelse om, at ægte forandring skal komme fra klientens indre.

Den videre analyse fokuserer på rolleudførelserne af rollerne den lyttende og den bekendende. Analysen er struktureret omkring tre situationer, hvor teknikken skabes som hver sin bekendelsesform. Bekendelsesformerne er udvalgt, fordi de dels er gennemgående i gruppeterapisesessionerne, dels viser de spændet i måderne, teknikken formes på, og hvordan modstand indgår i udformningen af teknikken. I den første bekendelsesform, *bekendelse af det indre*, udfører klienten og socialarbejderen deres roller i overensstemmelse med kravene til rollerne. I den anden, *bekendelse om det ydre*, udøver klienten med sin rolleudførelse en modstand, der står uimodsagt. Den tredje, *afvisning af vejledning*, udfolder sig ved, at klienten udøver modstand mod socialarbejdernes vejledning, mens socialarbejderne søger at overvinde denne modstand.

Bekendelse af det indre

Klienterne og socialarbejderne bruger drikketrang som begreb for noget fysisk og psykisk, der er stærkere end blot "at få lyst til at drikke alkohol". I fokusgruppeinterviewene beskrives drikketrangen, som udløser af tilbagefald hos klienterne. Trangen skildres som vanskelig at kontrollere, hvorfor klienterne skal arbejde for at kunne håndtere den. I gruppeterapien får socialarbejderne klienterne til at forholde sig til bestemte situationer eller relationer, der udpeges som risikofyldte i forhold til at "vække trangen", som klienten Tom formulerer det. I den følgende situation taler socialarbejderen Ane og klienten Lis om trang.

Ane spørger Lis, om hun oplevede "drikketrang" i forbindelse med et restaurantbesøg. Lis forklarer, at det gjorde hun ikke. Ane påbegynder et spørgsmål: "Nå, men, Lis, hvad har så været ...". Lis afbryder. Hun siger, at hun har fået brev fra kommunen om betaling for opholdet på institutionen og at: "Der fik jeg drikketrang, det må jeg indrømme". Hun fortæller, at hun fik trang, fordi hun blev vred og fortsætter: "Det er tit, når jeg bliver vred, at jeg får drikketrang. Det ved jeg. Så jeg var opmærksom på det. Og jeg mærkede

det, og så sagde jeg til mig selv, at det ikke nyttede noget at blive vred". Hun forklarer videre, at hun modarbejdede oplevelsen af at blive trådt på, som gjorde hende vred. Det gjorde hun ved at sige til sig selv: "De skal fandeme ikke få mig ned med nakken [...] De skal ikke ødelægge det for mig nu". Hun undgik derved et tilbagefald. Ane roser Lis for at være opmærksom på betydningen af hendes vrede.

Lis udfører rollen som den bekendende ved at levere en bekendelse, hvor hun identificerer følelsen af vrede, som udløser af hendes drikketrang. Hun fremviser derved en selverkendelse, hvor hun vedkender sig at opleve trang og udpeger et mønster, hvor visse af hendes tanker og følelser resulterer i trang. I forlængelse heraf beskriver hun, hvordan hun har bearbejdet sig selv for at overvinde trangen. Det gør hun ved at beskrive, at hun har sagt til sig selv, at det ikke nytter at blive vred og, at "de skal ikke ødelægge det for mig nu". Med rolleudførelsen forholder Lis sig til den kognitive terapies centrale spørgsmål: Hvad der får én til at reagere? Og hvad man kan gøre for at ændre sin måde at føle, tænke og handle på? Hun udviser derved vilje til at arbejde med sig selv for at kunne "leve et liv uden alkohol". Hendes vilje understreges, da hun afbryder Ane for at fortælle om trangen, hun har oplevet. Set ud fra rolleanalysens begreber udfører hun rollen som den bekendende i overensstemmelse med de krav, som rollen rummer.

Lis' selvbearbejdende rolleudførelse er muliggjort af, at Ane udfører sin rolle som den lyttende ved at lede dialogen. Hun leder ved at bringe trang på banen som et relevant fokus, når klienten skal forholde sig til sine oplevelser i konkrete situationer. Det gør Ane med sit indledende spørgsmål, som kobler Lis' restaurantbesøg sammen med risikoen for at få trang. Efter at have sat rammen lader Ane Lis komme til orde, hvorved Lis selv kan forholde sig til sin trang. Efter Lis' bekendelse roser Ane hende for indsigten i, hvad der udløser trang hos hende og for at overvinde trangen. Anes ros fortolker jeg som en påskønnelse, der bekræfter, at Lis' måde at forholde sig til sin vredes betydning er ønskværdig. Påskønnelsen kan tillige forstås som en markering af Lis som en vellykket klient, der erkender sit misbrugsproblem og er villig til at arbejde med at forandre sig selv ud fra institutionens forskrifter (Petersson 2013:304). Jeg forstår påskønnelsen som en form for lederskab, der består i at fremvise, hvordan klienten bør optræde.

I sin rolleudførelse påtager Ane sig lederskab for dialogen, hvorved Lis får mulighed for at bearbejde sin trang. Ane handler med andre ord også i overensstemmelse med de krav, der knytter sig til rollen som den lyttende.

I kraft af Ane og Lis' rolleudførelser udfoldes en bekendelsesform i overensstemmelse med intentionerne i teknikken, sådan som de fremstår i beskrivelserne af gruppeterapien på institutionen. I denne bekendelsesform bearbejder klienten sig selv for at ændre sin adfærd. Det sker igennem en verbaliseret introspektiv refleksion over de mønstre i følelser og tanker, der har betydning for trangen og håndteringen af den.

Med bekendelsen af det indre skabes Lis gennem sin rolleudførelse som et subjekt, der medvirker til at etablere en teknik til at forandre sig selv med henblik på at styre sit misbrug. Hun fremstår dermed som et handlende *terapeutisk subjekt* (McKim 2008), som igennem en terapeutisk dialog fremviser sine problemer, tanker og følelser, og som forholder sig til sig selv i relation til trangen og misbruget. Med udgangspunkt i at trangen dukker op, når Lis oplever vrede, sætter hun sin håndtering af vrede i centrum for sin kognitive udvikling.

Bekendelse om det ydre

I den følgende situation, som foregår kort inden klienten Bo skal flytte hjem, handler dialogen om aktiviteter i hverdagen og sociale relationer. Terapien fokuserer dermed på ydre forhold.

Socialarbejderen Per spørger Bo, hvordan det er gået siden sidste møde, og hvordan han "har det med at skulle hjem". Bo svarer ved at fortælle om sine planer for de aktiviteter, han skal lave, når han vender hjem. Planerne omfatter at gå til bowling og bruge et lokalt værested. Per afbryder og pointerer, at det er vigtigt med faste aftaler omkring aktiviteterne, før Bo tager hjem, for "ellers går det let galt". Bo svarer: "Nej, men, Per, vi ved også godt alle sammen, at når alt kommer til alt, er det os selv, der skal give os et los i røven. Det er kun os selv, der kan det". Per tilføjer: "Ja, men det er vigtigt at have den rette støtte". Bo svarer: "Det ved jeg også godt. Det er også derfor, jeg vil i gang med de her ting og har forsøgt at få en støtteperson". Efter en kort pause spørger Per, hvordan Bos netværk ser ud "ud over det professionelle". Han fortsætter: "Har du kontakt til dine gode venner, altså de ædru?". Bo svarer: "Ja, jeg har" og fortæller om en fyr, han kender fra psykiatrisk afdeling, som han har et gensidigt støttende forhold til.

I situationen tager Per lederskabet i dialogen igennem sin rolleudførelse af rollen som den lyttende. Det gør han med spørgsmålet om, hvordan Bo "har det med at skulle hjem", der adresserer Bos tanker og følelser. Men med sit svar udfører Bo rollen som den bekendende på en måde, der gør hans fremtidige aktiviteter til genstand for samtalen. Per accepterer skiftet, idet han vejleder Bo om at "det er vigtigt med faste aftaler" vedrørende aktiviteterne. Deres rolleudførelse skaber Bos bekendelse som en bekendelse om ydre forhold i den forstand, at Bo i modsætning til Lis ikke bekender sig om sit indre i form af følelser eller oplevelser, ligesom han ikke identificerer mønstre i sin adfærd eller tanker. Med sin rolleudførelse undviger Bo det introspektive element i terapien.

Jeg fortolker Bos undvigelse som en modstand mod bekendelsens indhold. På den ene side betyder denne modstand, at den bekendende ikke arbejder med sine tanker og følelser. På den anden side fastholder modstanden bekendelsen, idet Bo udfører sin rolle ved at indgå i dialog med Per. På den måde er Bos modstand ikke rettet mod selve bekendelsen som teknik.

Bos undvigelse forbliver uanfægtet, idet Per i sin rolleudførelse tager udgangspunkt i Bos udsagn. Pers rolleudførelse kan fortolkes som et udtryk for, at Bo skal være drivkraft i arbejdet med sig selv, hvis han skal opnå en forandring. Pers rolleudførelse kan dog også fortolkes som modstand mod rollen som lyttende, hvor han lægger distance til en del af rollen (Goffman 2004d:208) der kræver, at han skal lede dialogen ved at fremtvinge Bos bekendelse og refleksion over det indre. Uanset om Pers rolleudførelse betragtes som en modstand eller ej, betyder den, at dialogen fastholdes, samtidig med at Bo får større mulighed for at styre bekendelsens indhold. Pers rolleudførelse er derved med til at fortrænge det introspektive element i bekendelsen.

Selvom Bo får mulighed for at styre bekendelsens indhold, fastholder Per en del af lederskabet ved at afbryde Bo og rette opmærksomheden mod vigtigheden af faste aftaler. Han pointerer desuden betydningen af "den rette støtte" i form af ædru venner. Pers rolleudførelse kan ses som forsøg på at bevidstgøre Bo om forhold, der har særlig betydning for mulighederne for at fastholde en ædru tilværelse. Samtidigt presser Per på for at få Bo til at arbejde med at realisere sine planer.

Modstanden i Bo og Pers rolleudførelser former teknikken som en bekendelse om det ydre, hvor omdrejningspunkt i dialogen er måden, klienten indretter sit liv på. Teknikken udfolder sig således som en bearbejdning af klientens brug af og syn på hverdagsaktiviteter og sit sociale netværk. Dette betyder, at den terapeutiske behandling retter sig mod at ændre klientens handlinger uden, at der arbejdes med "hvad der får én til at reagere som man gør".

Med sin rolleudførelse træder Bo frem som et subjekt, der vedkender sig et alkoholproblem, og som er villig til at gøre noget ved det. Det gør han dels igennem planlægningen af sin fremtid, dels når han siger, at "... det [er] os selv, der skal give os et los i røven". Men Bo optræder også som et reserveret subjekt i den forstand, at han kun leverer en afgrænset sandhed om sig selv ved ikke at bekende sig om sine tanker og følelser. Han afholder sig derved fra at forholde sig til, hvad der får ham til at drikke.

Afvisning af vejledning

I den følgende situation har Per spurgt Kim "hvad har fyldt meget for dig i den senere tid?", og Kim giver sig til at fortælle om sine planer, men Kims bekendelse tilfredsstillende ikke socialarbejderne.

Kim beskriver sine fremtidsplaner. Per afbryder: "Hvad er det så, der skal til, så det ikke sker igen, at du falder i?". Kim svarer: "Jeg har jo lært af sidste gang". Han fortæller, at det ikke var smart, da han forlod institutionen og drak, men at han har forberedt sig denne gang. Per afbryder igen. De taler kort i munden på hinanden, hvorefter Per spørger, hvad Kim konkret vil gøre? Kim siger, at han tror på, at man lærer af sine fejl. Per lyder ikke overbevist, da han svarer: "Ja, det gør man forhåbentlig". Han tilføjer, at "nogen" kunne undre sig over, hvad det er, der er anderledes denne gang, og spørger:

"Hvad vil du konkret gøre anderledes, så det [at han begynder at drikke] ikke sker?". Kim svarer, at han vil være aktiv og ikke bare sidde derhjemme, for det kommer der ikke noget godt ud af. Han vil gå ture, når han har trang. Per afbryder: "Men det gjorde du ikke sidst eller sidste gang igen? Jeg vil bare gerne vide, hvad du vil gøre anderledes, når du får trang?" Kim svarer, at han vil ringe til sine venner, fordi det er vigtigt at tale med nogen. Per giver ham ret og siger: "Har du overvejet at bruge antabus? Det kunne jo være en måde at gøre det lettere for dig selv". Kim svarer: "Det er jeg ikke interesseret i" og fortæller om sine gode og dårlige erfaringer med antabus, og at det har hjulpet mange. Per afbryder: "Jamen, hvordan er det så i forhold til dig selv?". Kim erklærer: "Ja, jeg får jo simpelthen diarré af det, og det synes jeg så ikke er så smart". Per svarer, at der jo findes piller imod diarre. Kim siger, at så starter "pilleræset", og det vil han ikke. Per bemærker: "OK, jeg tænker bare, at det kan være en stor hjælp". Kim begynder at tale om snyd med antabusbehandling. Ane bryder ind og siger, at antabus kun giver mening, hvis man er motiveret. Kim gentager, at han får diarré, hvilket han ikke "synes specielt godt om". Ane svarer: "Men det er bedre at have diarre end at ende i en kørestol [Kim er gangbesværet som følge af sit alkoholforbrug]". Kim lyder forurettet, da han siger: "Ja, det er jeg klar over. Du stiller det op sort og hvidt. Jeg er ikke dum. Jeg betragter mig i hvert fald selv som rimelig intelligent, så det behøver du ikke at fortælle mig. Jeg har heller ikke tænkt mig, at jeg skal drikke igen, jeg har ...". Han afbrydes af Per som siger: "Det ville være smadderægerligt, hvis det ikke går. Efter denne bemærkning lader de spørgsmålet om antabus ligge.

I situationen udfører Per rollen som den lyttende ved at udfordre Kims bekendelse. Det sker ved, at Per flere gange efterspørger, at Kim forholder sig yderligere til, hvordan han vil undgå at drikke igen. Per indikerer derved, at Kims rolleudførelse som den bekendende er uacceptabel, hvilket understreges af, at Per afbryder Kim. Pers rolleudførelse tolker jeg som forsøg på at få Kim til at give en mere indgående bekendelse, som for det første kan bidrage til, at Kim i højere grad forholder sig til hvad han føler og tænker, og at han dermed opnår en større selverkendelse. En mere indgående bekendelse kan for det andet tjene til, at Kim selv mere præcist formulerer, hvordan han vil undgå tilbagefald, og at han i kraft af sådanne formuleringer forpligter sig til at forsøge at undgå tilbagefald.

Pers rolleudførelse kan samtidig ses som et forsøg på at påvirke Kims selvopfattelse ved at så tvivl om værdien af Kims udsagn. Pers rolleudførelse rummer dermed både et forsøg på at få Kim til at bearbejde sig selv yderligere og et forsøg fra socialarbejderens side på at bearbejde Kim.

I kraft af Pers rolleudførelse fremstår Kims bekendelse som fremtvunget, også selvom Kim udfører sin rolle ved at beskrive konkrete redskaber, han vil bruge til at håndtere trangen. Dette skal ses i lyset af, at Kim leverer en bekendelse om det ydre og i stil med Bo udøver en modstand ved at undvige forsøgene på at få ham til at give en mere indgående bekendelse.

Interaktionen er præget af forhandling af, hvordan Kim skal bearbejdes for, at han kan leve et liv uden alkohol. Forhandlingen ændrer karakter, da Per skifter spor i sin rolleudførelse. Det sker, idet Per opgiver forsøgene på at fremkalde en mere indgående bekendelse hos Kim og i stedet introducerer muligheden for, at Kim tager antabus for at holde sig ædru. Per vejleder i den forbindelse Kim om, at antabus kan "gøre det lettere" at holde sig ædru, og at det "kan være en stor hjælp". Men Kim afviser Pers vejledning med henvisning til, at han ikke kan tåle antabus. Afvisningen fungerer som en modstand mod indholdet af Pers vejledning og mod at bearbejde sig selv ud fra denne vejledning. Men modstanden anfægter ikke, at Per søger at vejlede Kim.

Kims modstand konfronteres, da Ane reformulerer hans valg til at være mellem enten at have diarre eller ikke at kunne gå. Hun fremsætter dermed en implicit trussel ved at skitsere et skrækscenario for Kims afvisning af vejledningen. Jeg forstår den implicite trussel som et konfrontativt forsøg på at få Kim til at opgive sin modstand og i stedet erkende, at det er bedre at følge vejledningen og tage antabus.

Kim fastholder sin modstand mod vejledningen og affejer Ane ved at bemærke, at hun taler ned til ham. Kim indikerer hermed, at Ane udfører rollen som den lyttende på en uacceptabel måde. Kim retter derved også modstand mod Anes rolleudførelse. Per afbøder konfrontationen ved at flytte fokus fra Anes rolleudførelse til Kims arbejde med at holde sig ædru. Det gør han ved at tale om, at det ville være synd, hvis det skulle gå galt for Kim. Per omformulerer derigennem den implicite trussel og kobler endnu en gang Kims modstand sammen med risikoen for at få tilbagefald.

Til trods for socialarbejdernes konfrontationer er Kims modstand mod indholdet i vejledningen succesfuld i den forstand, at han er i stand til at fastholde beslutningen om ikke at bruge antabus. Dette markeres, da socialarbejderne lader spørgsmålet om antabus ligge.

Situationen viser, hvordan teknikken igennem socialarbejdernes svar på Kims modstand antager en konfrontativ form. Det konfrontative består for det første i forsøg på at presse en mere indgående bekendelse ud af Kim. Dette indebærer, at klientens bekendelse behandles som utilstrækkelig, og at socialarbejderne udpeger det problematiske i klientens selvbillede fremfor, at klienten når til en selverkendelse af dette.

For det andet viser det konfrontative sig som forsøg på at overvinde modstanden mod socialarbejdernes vejledning. Forsøgene tilsidesætter klientens vurdering af sin situation til fordel for socialarbejdernes vurdering. Behandlingen sigter derved på, at bringe klientens selvopfattelse i overensstemmelse med institutionens opfattelse af klienten (Järvinen & Mik-Meyer 2003).

Udfoldelsen af teknikken rummer dog også en balancegang, hvor socialarbejderne søger at fremme klientens forandring uden at skabe en modstand hos klienten, som kan underminere bekendelsen. Balancegangen viser sig i skiftene mellem den konfrontative rolleudførelse og den mere afbødende. Ba-

lancegangen forstår jeg som forsøg på at navigere ud fra antagelserne i den motiverende samtale om, at forandringerne skal komme fra klienten selv. Balancegangen kan desuden ses som forsøg på at undgå, at relationen til klienten lider skader.

Med sin rolleudførelse fremstår Kim som et subjekt, der forholder sig til sig selv som en med styr på sit alkoholproblem. Han fremhæver således, at han har "lært af sidste gang". Med dette udgangspunkt bruger han bekendelsen til at fremvise forholdsreglerne, han har truffet. Kim optræder dermed som et egenrådigt subjekt, der vægter egne indsigter. Dette understreges af, at han afviser vejledningen, hvorved han afslår at arbejde videre med sig selv for at udvikle sig ud fra socialarbejdernes anvisninger.

Konklusion

Artiklen demonstrerer med sin analyse, hvordan den analytiske tilgang, der sammentænker Foucaults magtanalytik og Goffmans rolleanalyse, bidrager til en øget nuancering af, hvordan magtudøvelser foregår og virker i situerede interaktioner mellem aktivt handlende subjekter. Nuanceringen består i tilgangens blik for, hvordan magtudøvelser og modstand er gensidigt konstituerende i interaktionen mellem individer. Dette muliggør undersøgelser af, hvordan modstand, der antager forskellige former, er en aktiv medskabende af teknikernes specifikke udfoldelser og dermed er afgørende for magtudøvelsers former og effekter i socialt arbejde.

Analysen af magtudøvelser i interaktionen viser, hvordan gruppeterapien som bekendelsesteknik antager tre bekendelsesformer, hvor behandlingen rettes mod varierende mål, og klienterne formes som subjekt på hver sin måde. Bekendelsesformerne skabes igennem klienternes og socialarbejdernes rolleopførelser, herunder deres modstand.

Den første bekendelsesform, bekendelse af det indre, består af klientens introspektive selvrefleksion, hvor klienten får plads til at arbejde med sine tanker og følelser. I denne bekendelsesform indgår socialarbejderne ved at påskønne klientens erkendelser og selvbearbejdning. På den baggrund skabes klienten som et terapeutisk subjekt, som bruger dialogen til at forholde sig til sig selv ud fra oplevelser af trang og håndtering heraf. Bekendelse af det indre udspiller sig således i overensstemmelse med intentionerne i teknikken, og behandlingen fokuserer på, at klienten bliver i stand til at holde sig ædru ved at håndtere sine oplevelser af trang.

Den anden bekendelsesform, bekendelse af det ydre, hvor klienten bekendt sig om ydre forhold i form af praktiske forhold og gøremål, rummer en modstand, hvor klienten undviger terapiens introspektive element, hvilket begrænser teknikens virkefelt. Socialarbejderne accepterer denne modstand, som dermed er succesfuld i den forstand, at terapien kommer til at handle om den praktiske organisering af klienternes hverdag. Det betyder, at klienten træder frem som et subjekt, der forholder sig til sit alkoholproblem som no-

get, der kan overkommes ved at deltage i de rette aktiviteter og netværk. Klienten fremstår endvidere som et reserveret subjekt, der ikke bruger terapien til at arbejde med det, der får ham til at drikke. I kraft af klientens modstand handler behandlingen således om klientens tilrettelæggelse sit liv.

Den tredje bekendelsesform dækker over en afvisning af socialarbejdernes vejledning. Bekendelsesformen er kendetegnet ved klientens modstand mod socialarbejdernes vejledning, hvad enten vejledningen handler om, hvordan klienten kan bearbejde sig selv yderligere igennem en indgående bekendelse, eller hvordan tilbagefald lettere kan undgås. Socialarbejderne søger at nedbryde klientens modstand med en konfrontativ tilgang, hvor de udpeger det problematiske i klientens selv billede, fremfor at klienten selv når til en erkendelse. Idet klienten fastholder modstanden, optræder vedkommende som et egenrådigt subjekt, der vægter egne indsigter og undlader at bruge socialarbejdernes anvisninger. Det er i stedet et subjekt, der forholder sig til sig selv som én med styr på sit alkoholproblem. I denne bekendelsesform drejer behandlingen sig om at bringe klientens selvopfattelse og selvbearbejdning i overensstemmelse med institutionens opfattelse af klienten.

Litteratur

- Breumlund, A. & I. B. Hansen 2006: *Skaber rummelighed forandring? Principper i socialt arbejde med socialt marginaliserede og dobbeltdiagnosticerede alkoholmisbrugere i to § 94-tilbud*. Aalborg Universitet.
- Egelund, T. & T. B. Jakobsen 2006: "Behandlingsbegrebet i socialt arbejde", i Egelund, T. & T. B. Jakobsen (red.): *Behandling i socialt arbejde. Begreb og praksis*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Eskelinen, L.; S. P. Olesen & D. Caswell 2008: *Potentialer i socialt arbejde. Et konstruktivt blik på faglig praksis*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Fahnøe, K. 2013: *Tørstige sjæle. Et studie i governmentality som interaktion på en døgnbehandlinginstitution for alkoholmisbrugere*. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Fine, G. A. & D. D. Martin 1990: "A Partisan View: Sarcasm, Satire, and Irony as Voices in Erving Goffman's Asylums". *Journal of Contemporary Ethnography*, 19(1):89-115.
- Foucault, M. 1980: "Two lectures", i Gordon, C. (red.): *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. 1982: "The Subject and Power", i Dreyfus, H. L. & P. Rabinow (red.): *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Brighton: The Harvester Press.
- Foucault, M. 1988: "The ethic of care for the self as a practice of freedom", i Bernauer, J. W. & D. M. Rasmussen (red.): *The Final Foucault*. Cambridge: MIT press.
- Foucault, M. 1991: "Questions of Methods", i Burchell, G.; C. Gordon & P. Miller (red.): *The Foucault effect: studies in governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. 1993: "About the Beginnings of the Hermeneutics of the Self: Two Lectures at Dartmouth". *Political Theory*, 21(2):198-227.
- Foucault, M. 1994a: "The technologies of the self", i Rabinow, P. (red.): *Michel Foucault. Ethics. Subjectivity and Truth. Essential Works of Foucault 1954-1984. Volume One*. London: Penguin Books.

- Foucault, M. 1994b: *Viljen til Viden. Seksualitetens historie 1*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Foucault, M. 2002: *Overvågning og Straf. Fængslets fødsel*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Foucault, M. 2008: *Sikkerhed, territorium, befolkning. Forelæsninger på Collège de France 1977-1978*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Fox, K. J. 1999: "Changing Violent Minds: Discursive Correction and Resistance in the Cognitive Treatment of Violent Offenders in Prison". *Social Problems*, 46(1):88-103.
- Goffman, E. 1967: *Anstalt og menneske*. København: Jørgen Paludans Forlag.
- Goffman, E. 1992: *Vårt rollespil til daglig. En studie i hverdagslivets dramatik*. Oslo: Pax Forlag.
- Goffman, E. 2004a: "Rolledistance", i Jacobsen, M. H. & S. Kristiansen (red.): *Erving Goffman. Social samhandling og mikrosociologi. En tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goffman, E. 2004b: "Samhandlingsordenen", i Jacobsen, M. H. & S. Kristiansen (red.): *Social samhandling og mikrosociologi. En tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gubrium, J. F. & J. A. Holstein (red.) 2001: *Institutional Selves. Troubled identities in a Postmodern World*. Oxford: Oxford University Press.
- Hacking, I. 2004: "Between Michel Foucault and Erving Goffman: between discourse in the abstract and face-to-face interaction". *Economy and Society*, 33(3):277-302.
- Halkier, B. 2002: *Fokusgrupper*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hammersley, M. & P. Atkinson 1995: *Ethnography – principles in practice*. London: Routledge.
- Jenkins, R. 2008: "Erving Goffman. A major theorist of power?". *Journal of Power*, 1(2):157-168.
- Järvinen, M. 2003: "Alkoholfortællinger i et institutionelt landskab", i M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.): *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. & D. Andersen 2009: "The making of the chronic addict". *Substance Use & Misuse*, 44(6):865-885.
- Järvinen, M. & Fynbo, L. 2011: "Self-governance, control and loss of control amongst drink-drivers". *International Journal of Drug Policy*, 22(6):437-444.
- Järvinen, M. & N. Mik-Meyer (red.) 2003: *At skabe en klient: institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzel Forlag.
- Järvinen, M. & N. Mik-Meyer (red.) 2005: *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observation og dokumentation*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jöhncke, S.; M. N. Svendsen & S. R. Whyte 2004: "'Løsningsmodeller'. Sociale teknologier som antropologisk arbejdsfelt", i Hastrup, K. (red.): *Viden om verden. En grundbog i antropologisk analyse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Karlsen, M. P. & K. Villadsen 2008: "Who should do the talking? The proliferation of dialogue as governmental technology". *Culture and Organization*, 14(4):345-363.
- Marston, G.; J. E. Larsen & C. McDonald 2005: "The Active Subjects of Welfare Reform: a Street-Level Comparison of Employment Services in Australia and Denmark". *Social Work and Society*, 3(2):141-157.
- McKim, A. 2008: "'Getting Gut-Level': Punishment, Gender, and Therapeutic Governance". *Gender & Society*, 22(3):303-323.

- Mik-Meyer, N. 2004: *Dømt til personlig udvikling. Identitetsarbejde i revalidering*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mik-Meyer, N. 2010: "An illness of one's own: power and the negotiation of identity among social workers, doctors, and patients without a bio-medical diagnosis". *Journal of Power*, 3(2):171-187.
- Petersson, F. 2013: *Kontroll av beroende. Substitutionsbehandlingens logik, praktik och semantik*. Malmö: Égalité.
- Raffnsøe, S.; M. Gudmand-Høyer & M. S. Thaning 2009: *Michel Foucault*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Rose, N.; P. O'Malley & M. Valverde 2006: "Governmentality". *Annual Review of Law and Social Science*, 2(1):83-104.
- Sundhedsstyrelsen 2006: *Alkoholbehandling – en medicinsk teknologivurdering*. 2006:8(2). København.
- Valverde, M. 2007: "Genealogies of European states. Foucauldian reflections". *Economy and Society*, 36(1):159-178.